

EN GÜVENİLİR KAYNAK HANGİSİ? OSMANLI-SAFEVİ İLİŞKİLERİNDE OSMANLI,
FARS ve AVRUPA KAYNAKLARININ MUKAYESESİ

Zahit ATÇIL*

Öz: Bu çalışmada tarih yazımında kullanılan birincil kaynakların verdiği bilgiler itibariyle güvenilirliği meselesi Osmanlı-Safevi ilişkileri üzerinden tartışılmaktadır. Genellikle Osmanlı tarihçileri Osmanlı birincil kaynaklarına daha fazla güvenmekte ve Safevi-Fars kaynaklarının aktardıklarına daha şüphe ile yaklaşmaktadırlar. Bu çalışmada Osmanlı-Safevi diplomatik ilişkilerinin en yoğun olduğu dönemlerden biri olan 1555 Amasya Muahedesi öncesi gelişmeleri Osmanlı ve Fars kaynaklarına ilaveten Avrupa kaynaklarını da mukayese ettim. Osmanlı tarihçilerinin anlatısına şüphe duymadan dayandığı Celâlzâde'nin nasıl gerçekliği manipüle ettiği ve Fars kaynakları ile Avrupa kaynaklarının Celâlzâde'nin söylediğinin tersine aynı noktalarda nasıl uzlaştığını göstermeye çalıştım. Dolayısıyla, tarihçilik açısından birincil kaynaklar arasında güvenilirlik açısından bir hiyerarşi olmadığı gibi her kaynağı yazarı kim olursa olsun aynı eleştirel sürece tabi tutarak yaklaşmak gerektiği sonucuna ulaştım.

Anahtar Kelimeler: Birincil Kaynaklar, Tarihyazımı, Celâlzâde, Farsça Kaynaklar, Avrupa Kaynakları

* Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Tarih Bölümü, E- Posta: zahit.atcil@medeniyet.edu.tr

CONTENT ANALYSIS of the VIEWS of HISTORY DEPARTMENT STUDENTS on the IMPORTANCE of FAMILY HISTORY TEACHING

Abstract: This paper discusses the question of reliability addressed to the primary sources in respect to the information they provide by taking as a case Ottoman-Safavid relations. Modern Ottoman historians usually rely on Ottoman primary sources and read the information given by the Safavid-Persian sources with doubts. In this study, I compare and contrast Ottoman and Persian sources as well as European sources by focusing on the background of the 1555 Amasya Peace Agreement as one of the periods that Ottomans and Safavids had frequent diplomatic relations. I try to show how Celâlzâde whose narrative has been relied by the Ottoman historians absolutely manipulated the reality and how Persian and European sources concur on certain details contrary to Celâlzâde's account. Therefore, I argue that there is no hierarchy among primary sources in respect to reliability and one should approach each one of these sources equally critically regardless of the identity of its author.

Keywords: Primary Sources, Historiography, Celâlzâde, Persian Sources, European Sources

Extended Summary

Purpose

Historians try to reach the past reality through primary sources that are believed to testify the time, space and conditions of the subject matter. There is always of course the question of reliability for the primary sources whether they reflect the reality or distort it. In this study, I raise the question of reliability of the primary sources and whether we can establish a hierarchy among primary sources in respect to their reliability. As a case study, I focus on Ottoman-Safavid relations in general and how Ottoman, Persian and European sources cast their narratives on the background of the first Ottoman-Safavid agreement in 1555. I also question modern Ottoman historians' preference on primary sources written by Ottoman authors, particularly in this case the account of Celâlzâde, because of the belief that they reflect the reality more correctly.

Method

I discuss in this study why the Ottomans and Safavids needed to make peace and how the process of negotiation went through. I compare and contrast all narratives given by Ottoman, Persian and European sources on certain critical issues. I approach all primary

sources from equal distance and accept all of them at equal level of reliability. In other words, I trust Ottoman, Persian and European sources at equal level in terms of their transmission of reality. By this way, I try to determine which source(s) has more likely to depict the events in accordance with the principle of *as it actually happened*.

Results and Discussion

Modern scholarship on Ottoman-Safavid relations in the sixteenth century tend to depict the developments that led to the first Ottoman-Safavid treaty as something that the Safavid shah Tahmasb demanded the agreement and the Ottoman sultan Süleyman bestowed it. A careful reading of the extant sources shows that this narrative reflects the perspective of the Ottoman chronicle, Celâlzâde Mustafa's in *Ṭabaḳātü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, on which later Ottoman chronicle writers (particularly Mustafa Âlî and Peçevî) tend to rely. On the other hand, some Persian chronicle authors (such as Hasan Rumlu, Kadı Ahmed Gaffârî Kazvînî, Bûdâk Münşî Kazvînî and Munşî İskender Bey) relate the flow of events in different chronology and characterize the capacities of each side differently. From the perspective of these Persian sources, the peace process was an outcome of the desperate conditions of the Ottoman government and the Ottoman military incapacity to confront the Safavids. In addition, it was the Ottomans who requested the peace.

In order to solve this puzzle, I consult contemporary European sources, particularly an anonymous Venetian *relazione* whose author seems to have been close observant of the process, which provide at times invaluable details about Ottoman-Safavid relations in the mid-sixteenth century. In fact, the narratives provided by these European sources concur the perspective of Persian sources. After reading closely the chronicle of Celâlzâde who in general provides detailed accounts for even unimportant events, one can understand that he omits or skips quickly without giving sufficient information if that could distort the magnificent image of Suleyman. More specifically, when Ottoman army marched towards Nahchivan against the Safavids during the Spring 1554, Celalzade provides a letter of challenge sent on the name of sultan addressed to Tahmasb. The Safavid ruler did not respond this immediately but pushed the Ottomans suffer from mountainous terrain and insufficient fodder and food. As the Ottomans were expecting a peace request, the Safavids responded with more challenging letter by inviting Ottomans to fight as well as mentioning that the Ottomans had initiated secretly the peace process. However, knowing the diplomatic symbolism well, Celalzade, who

always tries to raise the magnificence of Suleyman in every occasion, hides the content of this letter and tells rather that the Safavids were so regretful and penitent as well as demanding peace process to begin. Modern historians who trust Celalzade's account more than other sources tend to depict the story on this line. However, European sources on the other hand support the view of Persian sources in such a way that Ottoman army was in a difficult condition and thereby the sultan needed peace more than Tahmasb. By showing these alternative narratives, I show in this article trusting on one source, probably because of nationalist, religious or ethnic sub-conscience, may be misleading to reach the historical reality. Therefore, building the historiography on only one source as reliable and dismissing alternatives as unreliable seems to have deficient methodology in history writing.

Conclusion

Comparing Ottoman, Persian and European sources on a select subject such as Ottoman-Safavid relations, I arrive a conclusion that neither of these sources has authoritatively reliable account. As a historian working through primary sources, one always needs to approach sources critically regardless of the identity of their authors.

Giriş

Osmanlı Safevi ilişkileri üzerine yapılan çalışmalar genellikle Osmanlı tarih kaynaklarına dayanmaktadır. Bu konuda araştırmaları olan Remzi Kılıç, Bekir Kütükoğlu, Fahrettin Kırzioğlu gibi tarihçiler 16. yüzyılın ilk yarısı için Celalzade Mustafa'nın *Tabakatü'l-memâlik ve derecâtü'l-mesâlik* isimli eserini ve ikinci yarısı için de Mustafa Âlî'nin *Künhü'l-Ahbar*'ını esas almaktadırlar. Araştırmalarda zaman zaman Farsça kaynaklar da kullanılmakta, fakat çok güvenilir bulunmadığından oradaki anlatılar ve tercihler dikkate alınmamaktadır. Mesela, Fahreddin Kırzioğlu İskender Bey Münşî'nin Nahçıvan seferi sırasında Erzurum Beylerbeyi Ayas Paşa'nın barış için girişimde bulunması meselesini işlemesini yanıltıcı ve abartılı bulmaktadır

(Kırzioğlu, 1976; Kılıç, 2006). Acaba Osmanlıca kaynaklar Farsça kaynaklardan gerçekten daha mı güvenilirlerdir?

Bu çalışmada 1555'te imzalanan Amasya Anlaşmasının arka planını tarihi kaynakların nasıl işlendiği incelenecektir. Çalışmanın son kısmında da Osmanlı tarih kaynaklarının güvenilirliği meselesi üzerinde kısaca durulacaktır. Mukayese edilecek kaynaklardan bazıları şunlardır: Celalzade Mustafa'nın *Tabakatü'l-memâlik ve derecâtü'l-mesâlik*'i (Celâlîzâde, 1981), Mustafa Âlî'nin *Künhü'l-Ahbar*'ı (Mustafa Âlî, 2009), Lütfi Paşa Tarihi (Lütfi Paşa, 1341/1925), Şah Tahmasb'ın otobiyografik tezkiresi (Horn, 1890), Kadı Ahmed Gaffârî'nin *Tarihi Cihan Ârâ'sı* (Gaffârî Kazvînî, 1343/1964), Budak Münşî'nin *Cevâhiru'l- Ahbâr*'ı (Budak Münşî Kazvînî, 2000), Tahmasb'ın yayınlanmış münşeâtı (Nevâî, 1350/1971), anonim bir Venedik *relazione*'si (Anonim, 1840), Charrière'in yayınladığı 16. yüzyıl Fransız krallarının mektuplaşmaları (Charrière, 1848).

1549 sonu itibarıyla Osmanlı ordusunun Tebriz Seferi'nden dönüşünün ardından, batıda Erdel meselesi ile ilgilenildiği görülmektedir. Bu arada Tahmasb ve kızılbaş ordusu Van gölü civarındaki Erciş, Adilceviz, Ahlat kalelerini ele geçirmeye başladığını da belirtmekte fayda vardır. 1552 yaz mevsimi geldiğinde Tahmasb'ın oğlu İsmail Mirza da tasarruf etme amacıyla bazı sipahileri salıvermiş olan Erzurum Beylerbeyi İskender Paşa'ya meydan okumuş ve onu gafil avlamıştır. Tahmasb'ın tekiresine göre esasında İskender paşa sınır boylarına akın düzenliyordu ve huzuru asıl olarak bozan İskender Paşa'ydı (Horn, 1890: 643; Gaffârî Kazvînî, 1343/1964: 301; Budak Münşî Kazvînî, 2000: 208; Hasan Rumlu, 1931: 361–67). Doğudan gelen haberler ışığında Osmanlı Devleti, Safeviler üzerine yeni bir savaş yapmaya karar verdi ve 1552 sonbaharında Sadrazam Rüstem Paşa 50.000 kişiyle yola çıktı. Muhtemelen aynı İrakeyn Seferinde olduğu gibi sadrazam önden gidecek kışı Halep civarında geçirecek sonra yaz aylarında sultan da sefere katılacaktı. Fakat sultanın hasta olması hasebiyle bu planın tam uygulanıp uygulanmayacağı belli değildi ve ordunun sadece Rüstem Paşa ile gitmesi de ihtimal dâhilindeydi.

1552-53 kış mevsiminde sultanın hastalığını da göz önünde bulunduran Rüstem Paşa doğuya doğru daha fazla ilerlemek yerine Konya civarında oyalanmayı tercih etti. Bu durumdan istifade eden yeniçerilerden bazıları ordudan ayrılıp Amasya'ya gitmiş ve burada sancak beyi olan Şehzade Mustafa'ya arz-ı ubudiyet göstermişlerdi. Gelişme neticesinde sultan orduyu geri çağırılmış ve yaz mevsimi gelince bizzat kendisinin orduyu kumanda edeceğini

belirtmiştir. Bu konuyu Osmanlı tarih yazarı Mustafa Âlî fazla ayrıntı vermeden şu şekilde açıklamaktadır:

Ol hinde sadrazam ve cenâb-ı şehriyârî damâd-ı efhâm müdebbir-i umûr cumhûr-ı âlem [...] Rüstem Paşa asâkir-î nusret me'âsire serdâr nasb olundu. Bu minval üzere kat'-i merâhil ile vilâyeti Karaman muzâfâtından Aksaray'a varıldı. Hikmet-i Hüdanındır, ordu-i humâyunda ba'zı ahbâr şâyî' oldu. Netâyic-i nâ-râci Şehzâde Sultan Mustafa'ya râci' oldu. Meğer ki meyân-i leşkerde ba'zı ağbiyâ mezbûr şehzâde cânibine arz-ı sıdk u safâ idüb "vâlid-i mâcidin kocaldı hareket ve sefere tâkât götürmekden kaldı. Onun için Rüstem Paşa'yı serdâr idüb Andolu'ya saldı. Muşârun ileyh paşa ise sana bed-hâhdır. Bu fırsatta leşkere gelüb başını kesersen husul-i merâmına güvahdır." deyu muttasıl idlâl itmişler. Tek dururken bu sevdâ-yı bâtila düşürmüşler. Bu minval üzere mute'âkib haberler göndererek derdmendi tarik-i isyâna âzim ve leşker cânibine geldiği gibi husûl-i meramına câzim etmişler (Mustafa Âli, 2009: 324a).

Anlaşılan o ki Mustafa Âlî'nin burada yansıtmak istediği mesaj Şehzade Mustafa'nın masumiyetidir. Ayrıca tarihçi Sadrazam Rüstem Paşa'yı onun padişahlığına en etkili engel olarak görmeleri nedeniyle yeniçerilerin Şehzadeyi Sadrazama karşı kıskırtmalarına dikkat çekmektedir. Tarihçi burada Şehzade Mustafa'nın kendine gelen yeniçerilerin teklifini kabul etmediği görüşündedir. Fakat yine Âlî'nin aktardığına göre bu haberleri işiten sultan şu tepkiyi vermişti:

Hâşâ ki Mustafa Han'ım bu makûle küstahlığı irtikâb ede, ve benim zaman-ı hayatımda sevdâ-yı mülke pâyini lihâfından taşra uzada. Nihayet ba'zı müfsidînin peydâlarıdır. Kendüler mâyil olduğu şehzâdeye verâset-i mülk münhasır olsun deyu iftiralarıdır. Zinhâr bu makule musâvilere vücûd verilmesin, bu def'a tezekkür olunduğu gibi kerreten ba'de uhrâ zikr olunmasın (Mustafa Âli, 2009: 324a).

Görünen o ki sultan bu haberler üzerine, Mustafa Âlî'nin ifadesine göre telaşlanmıştır. Zira eğer şehzade sultanın otoritesini onun hayatında tehdit edecek bir girişime teşebbüs etmemişse sultan orduyu geri çağırıp bu haberlerin dolaşmasına neden mani olmak istemişti. Bu konuyu biraz daha ayrıntılandıran bir anonim Venedik raporu (*Relazione Anonima*) şöyle bilgiler vermektedir:

....Rüstem Paşa yola çıkma ve ilerleme konusunda çok isteksizdi. Her yerde oyalandığından Ekim ayında daha Konya'ya yeni varmıştı. [...] İstanbul'dan yola çıkıp Konya'ya varmadan iki gün önce Kapadokya'da bulunan (ve sultanın oğlu Mustafa'nın ikamet ettiği) Amasya şehrine götüren bir yol vardı. Paşa buraya varır varmaz, yanındaki yeniçeriler, gelecekteki hükümdarları Sultan Mustafa'yı selamlamak istediklerini söylerler. Rüstem Paşa bunu duyar duymaz bir şeyler olabileceğinden korktuğundan kimsenin yanından ayrılmamasını, [herkesin] Konya'ya doğru onunla birlikte ilerlemesini emreder. Ancak bu emre rağmen yeniçeriler istediklerini yapıp ve nerdeyse hepsi Amasya'ya doğru yürümeye koyuldular. Rüstem Paşa, yeniçeri ağası ve yanlarında kalan diğer askerlerle birlikte Konya'ya doğru ilerledi.

Yeniçeriler Amasya'ya vardıklarında, gidip Mustafa'nın elini öptüler. Mustafa kendilerini çok iyi karşıladı, hepsine çok iyi davrandı, bol miktarda erzak ve her birine bir altın düka verdi. Ertesi gün Konya'ya doğru yola çıktılar. Vardıklarında Rüstem Paşa'yı ve ordunun geri kalan kısmını orada beklerken buldular. Paşa bu arada İstanbul'dan bazı mektuplar almıştı. Bu mektuplarda Süleyman'ın ağır şekilde hasta olduğu ve durumunun hiç ümit vermediği yazıyordu (Anonim, 1840: 203-204; Afyoncu, 2012: 77-78).

Sonrasında sultanın sefere çıkacağını anlayan ve o zamanlar Nahçıvan'da bulunan Şah Tahmasb daha önceden eline esir düşmüş olan Biga Sancakbeyi Mahmud Bey'i salıp barış ihtimalini sorguladı. Zaten önceden beri artık Safeviler ile barış yapmak amacıyla olduklarından sultan ve vüzerâ barış için her türlü kapının açık olduğunu ifade etti. Celalzade'nin ifadesine göre Tahmasb'a "Atebe-i âlem-penâhımızîñ ebvâb-ı 'âliyesi ehibbâ ve eviddâ ve aşdikâ ve a'dâya meftûh u meksûfdır, irsâl-i rûsul ü resûle men u redd yokdur" diye cevâb verildi. Bunun üzerine Tahmasb Seyyid Şemseddin Dilicânî'yi İstanbul'a elçi olarak gönderdi. Ancak elçinin İstanbul'a ulaştığı vakitte (19 Ağustos 1553) savaş hazırlıkları çoktan bitmişti ve kısa bir süre içinde (28 Ağustos) Sultan Süleyman ve ordu İstanbul'dan doğruya doğru hareket etti.

Orduyla birlikte hareket eden Dilicânî sultanın direktifi ile yol boyunca Sadrazam Rüstem Paşa ile barış görüşmelerini sürdürdüler. Safevi elçisi ile sadrazamın müzakere ettiği bilgisini gelişmeleri yakından takip eden Fransız elçisi, Venedik baylosunun temsilcisi ve Habsburg elçileri raporlarında bildirirken, bu konu Osmanlı kaynaklarında hemen hiç yer

almamıştı (Anonim, 1840: 214; Verancsics, 1857: III, 127-128; Charrière, 1848: II, 280-281; Tardy, 1971: 213-214).

Esasında Osmanlı kaynakları Osmanlı sultanının Safevilerle barış yapmayı düşünmediğini sunmak istemişlerdi. Başta Celalzade ve sonrasında ondan aktaran Osmanlı tarih kronik yazarları elçinin geri gönderilmesi konusundaki ifadeleri de Avrupalı kaynaklarla farklılık arz etmekteydi. Nitekim Osmanlı kaynakları, 1553 sonbaharında geri gönderilen Safevi elçisi Dilicânî'nin, Tahmasb'a Osmanlı'nın savaşa doğru ilerlemekte olduğu mesajını götürdüğünü söylemektedir. Celalzade durumu şöyle aktarmaktadır:

Mezkûr Acem şâhınıñ elçisine icâzet ü destûr ihsân eyleyüb, hil'at-i hürevân. ile manzûr oldı. Kendüsine dahi nâme-i hümayun yazılıb, hudûd-ı mahrûse sükkanına ol cânibden vâki olan mezâlim ü mahâyifiñ mükafatı içün elviye-i feth-yemîn ü nasr-yesâr u zafer-fark ile şark-ı fitne-gark taraflarına azîmet-i hayr-hâtimet qılınduğın inbâ etdiler (Celâlzâde, 1981: 483b).

Anonim *Relazione* yazarı ise Safevi elçisinin Tahmasb'a dönerken Osmanlı'nın barış yapma niyetinde olduğunu söylemek üzere Anadolu'dan ayrıldığını belirtmektedir. Onun ifadesine göre:

Kayseri'de [...sultan] Safevi elçisini yanına çağırdı ve Haydar Paşa'dan [sic.] kendisine sultanın şah ile barış imzalamaktaki şartlarını iletmesini söyledi. Bu anlaşmanın şartlarından biri şahın Şirvan'ın sultana vermesi [idi] [...] Elçi bu şartları duyduktan sonra kendisinin bu şartlarla bir anlaşma imzalamaya yetkisi olmadığını söyledi. Fakat kendi efendisine dönüp kendisine sultanın paşalarının söylediği her şeyi aktaracağını ve sonra buna göre barış mı savaş mı kararı verileceğini belirtti (Anonim, 1840: 214; Afyoncu, 2012: 85).

Aslında Celalzade'nin söylemekten kaçındığı gerçeği Avrupa kaynakları, özellikle "Relazione Anonima" ve o zamanlar ordu ile hareket eden Habsburg elçisi Andal Verancsics'in eseri, Şirvan'ın verilmesi karşılığında Osmanlı'nın barış yapma isteğinde olduğunu söylemektedir (Anonim, 1840: 203-204; Afyoncu, 2012: 77-78). Kanaatimizce aslında Osmanlı savaş yapma niyetinde değildi, barış yapmak istiyordu ancak Şehzade Mustafa meselesi ile

ilgilenmek için ordu ile hareket etmişti (Atçıl, 2015).¹ Osmanlı kaynaklarının söylemediği fakat Avrupa menşeli kaynaklardan öğrendiğimize göre (mesela Hans Dernschwam) Osmanlı sultanı ve vüzera (başta Rüstem Paşa olmak üzere) bu defa Safevilerle savaşmak istemiyor fakat Daha önce 1544-45 kışında Habsburglara yaptıkları gibi savaşa çıkma hazırlıkları ile Safevileri barış yapmaya zorlamak istiyorlardı. Eğer elçi gelir gelmez geri gönderilmiş olsaydı o zaman barış fikri belli olacaktı ve Şehzade Mustafa da durumu anlayıp savaşa katılmayacaktı.

Sultan ve ordunun bir kısmı 1553-54 kışını Halep'te geçirdiler. Bu sırada yalnız kalan sultan (Mustafa'nın ardından küçük oğlu Cihangir de rahatsızlanıp ölmüştü), Şehzade Selim'i yanına çağırıp beraber Kudüs'ü ziyaret etme planı yaptı. Fakat tam hazırlıklar sürdürülürken Tahmasb'ın oğlu İsmail Mirza'nın Van, Vastan ve civarını yağmaladığı haberi ulaştı. Bunun üzerine sultan Kudüs'e gitmekten vazgeçip sadece ava çıkmakla yetindi. Bu durum Fars kaynaklarında ve anonim *Relazione*'de (Anonim, 1840: 238-240) geçerken Osmanlı kaynaklarından sadece Lütfi Paşa Tarihi olaydan kısaca bahsetmektedir. Hasan Rumlu'nun *Ahsenü't-tevârih'ine* ve muhtemelen ona dayanarak yazan İskender Beg Münşi'nin *Tarih-i Âlem-ârây-i Abbasî*'sine göre, Tahmasb oğlu İsmail Mirza kumandanlığında kızılbaş ordusunu Van ve Vastan bölgesini yağmalamaya ve Sultan Hüseyin Mira kumandanlığında başka bir orduyu ise Kürdistan bölgesine gönderip ekinlerin yakılmasını emretmişti (Hasan Rumlu, 1931: 376; İskender Bey, 1978: 129). Lütfi Paşa da Van'dan gelen bir çavuşa göre Tahmasb'ın savaşa hazırlandığı haberinin geldiğinden bahsetmektedir (Lütfi Paşa, 1341/1925: 453-454). Fakat olayların en yakın tanıklarından birisi olan Celâlzâde, sultanın Kudüs'ü ziyaret planını yapmasına rağmen gidememesini şu cümlelerle geçiştiriyor:

Hazret-i pâdişâh-ı Süleyman-serîriñ hâtır-ı münirleri ziyâret-i Quds-i serîfe mâyl ü tâlib olub, makâmât-ı müteberrike müşâhedesiyle tahsîl-i nûr-ı servere râğib oldılar. Gerü mevâni'-i sefer-i meşakkat-eser ol sa'âdete mâni' ü hâyil oldı. Nasîb degil imiş (Celâlzâde, 1981: 445a; Mustafa Âlî, 2009: 326a-b).

Aslında Celalzade'nin genel olarak anlatımına bakarsak böyle bir durumu arz etmesi Osmanlıların zayıf durumunu gösterebilirdi. Her durumda Sultan Süleyman'ın şanını yüceltmek ve üstünlüğünü vurgulamaktan geri durmayan Celalzade'nin, Safevilerin durumu kendi

¹ Osmanlı'nın Nahçıvan Seferini ve sonunda Amasya Anlaşması imzalanmasını doktora tezimde incelemiştım. Ayrıca bu konuyla alakalı yakında yayınlanacak şu çalışmama müracaat edilebilir: "The War-making as a tool of Diplomacy: Background of the First Ottoman-Safavid Treaty in 1555."

lehlerine çevirmeye başlamalarını bahsetmemesi konunun kendi içinde tutarlılık gösterse de gerçekliği diğer kaynaklardan farklı olarak yansıtması bakımından önemli bir örnek oluşturmaktadır (Şahin, 2013b: 39-57; Şahin, 2013a; Yılmaz, 2006).

Sultan ve vüzerâ barış yapmayı umarken birden morali bozulmuş ordu ile Safevilere karşı savaş yapmak zorunda kaldılar. Kışın geçmesi ile Diyarbekir'e doğru hareket ettiler (9 Nisan 1554). Bu bölgede Çülek mevkiinde o zamanki teamülün dışında sultan ordunun ileri gelenlerine hitap ederek onları savaş konusunda cesaretlendirdi ve ayrıca bahşişler dağıttı (15 Mayıs). Celalzade bu konuyu aktarırken sultanın ne kadar cömert ve iyi bir kumandan olduğunu askerinin de ona ne kadar bağlı olduğunu anlatmaya çalışmaktaydı:

Bendegân-ı sūdde-i vâlâ, çâkerân-ı 'atebe-i 'ulyâ bi-esrihim 'arz-ı 'ubûdiyyet ve itâ'at-ı emr-i lâzımü'l-ımtisâl gösterüb, "Cümle cânımız, başımız, mâlımız hazret-i hudâvendigâr-ı sa'âdet-medâr yolına fedâdır. Şark u garbe her ne memlekete gidilürse tâbî' u mutî'üz, dönmezüz" didiler (Celâlzâde, 1981: 448b; Mustafa Âlî, 2009: 326b-327a).

İlerleyen ordu yaz aylarında Azerbaycan topraklarına girdi. Henüz Kars'tayken, sultanın adına Celalzade'nin yazmış olduğu bir mektup ile Tahmasb savaşa davet edildi (Celâlzâde, 1981: 459a-460b; Nevâ'î, 1350/1971: 200-202). Tahmasb bu mektuba cevap vermediği gibi bulunduğu Erivan ve Nahçıvan şehirlerini de boşalttı. Temmuz 1554 ayında Osmanlı ordusu bu şehirleri ele geçirse de kimseyle karşılaşmadığından boş zaferler elde etmişti. Bölgede ilerlemenin zor olmasından ve Safevilerin de Osmanlıların karşısına çıkmamasından dolayı, sultan Ramazan ayının yaklaşması bahanesi ile geri çekilme kararı aldı.

Ordu Erzurum'a doğru ilerlerken Tahmasb'ın cevabı ulaştı (6 Ağustos). Mektup Tahmasb'ın ümerasından Sadrazam Ahmed Paşa'ya hitaben yazılmıştı. Celalzade (ve ondan nakleden diğer Osmanlı kronikleri) mektupta Safevilerin açıktan savaşılmaya cesaretleri olmadığını ve öncesinde Şah İsmail'in Çaldıran'da Osmanlı ordusunu meydan muharebesinde karşılaşmasının da bir hata olduğunu ve bundan dolayı da barış istediklerini aktarmaktadır (Celâlzâde, 1981: 465b; Mustafa Âlî, 2009: 328b). Fakat Nevâ'î'nin neşrettiği orjinal mektupta Çaldıran muharebesine hiç referans olmadığı gibi mektup Sünnilik karşıtı Şii siyaset teorisi retoriği ile işlenmiş bir metindi. Cümlelere baktığımızda Safevilerin kendilerini Osmanlılara karşı aşağıda gördüklerini de çıkaramayız. Buna ilaveten, mektup Safevilerden ses çıkmayınca Erzurum Beylerbeyi Ayas Paşa'nın barış görüşmelerine başlamak için girişimde bulunmasından

bahsetmektedir (Nevâî, 1350/1971: 200–202; Mitchell, 2009: 81-89; Horn, 1890: 259-260). Celalzade başka bir yerde Ahmed Paşa'nın Tahmasb'ın ümerasına yazdığı mektupta Ayas Paşa aracılığıyla bir girişim olduğunu itiraf etse de onun bağlamının başka olduğunda ısrar etmektedir (Celâlzâde, 1981: 465b-467a; Nevâî, 1350/1971: 245-246). Belki Celalzade bu konuda haklı ama bu durum hala Tahmasb'ın adamlarının gönderdiği ilk mektubun içeriğini değiştirmesini meşrulaştırmaz. Ayrıca Celalzade mektubun içeriğine diğer yazılan mektuplarda atıfta da bulunmaktadır. Mesela sonraki bir mektupta eğer Şii inancında samimiyse ciddiye ve gerçek inanç sistemi Şiilik olduğunu düşünüyorsa neden hak davanın savunması olarak sultanın karşısına çıkmıyor diye meydan okumaktadır.

Peki, sultan adına yazışmaların tam merkezinde olan kişi olarak, Celalzade neden bu mektupların içeriğini tam olarak açıklamamıştı? Birincisi, muhtemelen Şii propagandasından dolayı mektuba kroniğinde yer vermemeyi tercih etmişti. Ayrıca, barış görüşmelerine Ayas Paşa'nın girişimde bulunduğunu belirtmek Osmanlıları güçsüz gösterebilirdi ve bu Celalzade'nin sultanın şanını yüceltme amacıyla ters düşerdi. Nitekim o Osmanlıların barışa mecbur olduğunu ifşa edecek bir ifadeye yer vermek istememiş olabilir. Aslında Celalzade kendi yazdığı kroniğinin sonradan ne işe yarayacağını farkında olsa gerek. Zira sonraki kronik yazarları Sultan Süleyman dönemi için Celalzade'ye dayanarak olayları aktarmaktadır. Celalzade'nin yaratmak istediği Süleyman imajı, daha sonraki kronik yazarları tarafından nispeten az sorgulanarak tekrar edilmişse de modern tarihçiler henüz bu gerçeğin farkına yeni varmaya başladı (Şahin, 2013b: 39-57; Şahin, 2013a; Yılmaz, 2006).

1554 Ağustos ayında Osmanlı ordusu geri çekilirken Safevi kızılbaş birlikleri de ordunun geçeceği yerleri yağmalamaya ve ekinleri yakmaya koyulmuştu. Tahmasb'ın kendi tezkiresine göre bu sıralarda şah ümerası ile barış görüşmelerine başlamak veya ekin yakmaya devam etme konusunda müzakere etmişti. Ümera Osmanlı ordusuna daha fazla eziyet olması düşüncesi ile ekin yakma faaliyetine devam etmeyi teklif etse de Tahmasb bunun sürdürülebilir bir politika olmadığını düşünerek barış yapmaya karar verdiğini belirtmektedir (Horn, 1890: 639; Hasan Rumlu, 1931: 378-379; Brosset, 1830: 9-10). Bu arada Osmanlı vezirleri Tahmasb ve ümerasına hitaben yazdıkları son bir mektupta eğer Safeviler barış yapmak istemiyorlarsa yeniden bahar gelince Tebriz ve Erdebil şehirlerini hedef alarak daha büyük bir saldırı yapacaklarını bildirdiler (Celâlzâde, 1981: 468b-470a; Nevâî, 1350/1971: 250-252).

Nihayetinde Tahmasb Şahlulu Kacar Bey'i Erzurum'a gönderdi (26 Eylül 1554) ve bir ay içinde yetkili bir elçinin gönderileceğini ve barış anlaşmasının imzalanacağını ilettiler. Bu haberin üzerine sultan Amasya'ya doğru hareket etti (28 Eylül) ve kışı bu şehirde geçirdi. İlkbahar mevsimi geldiğinde Ferruhzad Bey, Tahmasb tarafından elçilikle görevlendirildi ve Mayıs ayında Amasya'ya gelip resmi olarak barış görüşmelerine başladı. Nihayetinde 1 Haziran 1555 tarihinde ilk Osmanlı-Safevi anlaşması Amasya'da akdedildi. Bu anlaşmaya göre Basra, Bağdat, Luristan, Kürdistan, Van, Kars, Erzurum ve Gürcistan Osmanlı hükmünde kaldı, sınır boylarında akınlar durduruldu, kızılbaş Şiiilerin ilk üç halifeye lanet etmeleri yasaklandı, Safevi topraklarından gelen hacıların Mekke ve Medine'ye gitmesine izin verildi.

Sonuç

Bu çalışmada ulaşılan kaynaklar ve kullanımı ile ilgili bazı gözlemleri şu şekilde özetlemek mümkündür: Birincisi, asıl konusu başka olsa bile çok çeşitli kaynaklar araştırma konusunu aydınlatmaya yardımcı olabilir. Bu noktada yardımcı olabilecek her türlü kaynak tarih araştırmalarımızda faydalı olabilir. İkincisi, Osmanlı tarihi araştırmalarında Osmanlı kaynaklarının yanı sıra Fars ve Avrupa kaynakları da aynı derecede bilgilendirici olabilir. Bu noktada şöyle bir soru akla gelebilir: Avrupa kaynakları Osmanlı gerçekliğini ne ölçüde yansıtabilmekte ve ne kadar gerçekçi bilgi sunabilmekteydi? Aslında bu, bütün kaynaklar için her zaman sormamız gereken bir sorudur. Her yeni kaynağı eleştirel bir tutumla yaklaşmalıyız ve bu dışardan bir gözlem söz konusu ise bunun bilincinde olarak ele almalıyız. Ancak çoğunlukla Osmanlı tarihçileri ve devlet adamları gibi her mevzuya vakıf kişiler tarafından yazılan kaynakların da yanıltıcı olabileceğini unutmamak gerekir. Celalzade örneğinde gördüğümüz şudur: Benimsenen ideolojik retoriği zedelememek amacıyla gerçeklik değiştirilebilmekte ve Süleyman imajını olduğundan biraz farklı resmedilebilmektedir. Kısaca kaynaklar arasında hiyerarşi olduğunu düşünüp bazı kaynakların kategorik olarak daha güvenilir olduğunu kabul etmek tarih araştırmalarında gerçekliğe bizi daha da uzaklaştırmaktadır. Aslında her kaynak aynı derecede bilgilendirme yetisine sahiptir.

Kaynakça

- Afyoncu, E. (Ed.) (2012). *Venedik elçilerinin raporlarına göre Kanunî ve Şehzade Mustafa*. Translated by Pınar Gökpar and Ercolino. İstanbul: Yeditepe.
- Atçıl, Z. (2015). "State and Government in the Sixteenth Century Ottoman Empire: The Grand Vizierates of Rustem Pasha (1544-1561)." Yayınlanmamış Doktora Tezi, The University of Chicago.
- Brosset, M. (Çev.) (1830). *Chronique Géorgienne*. Paris: Société royale asiatique de France.
- Bûdâk Münşî Kazvînî (2000). *Cevâhirü'l-ahbâr: bahş-i târîh-i İrân ez Karakuyunlu tâ sâl-i 984 H.Q.* Tehran: Āyine-i Mîrâş.
- Celâlzâde, Mustafa Çelebi (1981). *Geschichte Sultan Süleymân Kânûnîs von 1520 bis 1557, oder, Tabaqât ül-Memâlik ve Derecât ül-Mesâlik*. ed. Petra Kappert. Wiesbaden: Steiner.
- Charrière, E. (1848). *Négociations de la France dans le Levant*. 4 vols. Paris: Imprimerie Nationale.
- İskender Bey, Münşî (1978). *The history of Shah 'Abbas the Great = Târîh-i 'âlem-ârâ-i 'Abbâsî*. çev. Roger Savory. Boulder: Westview.
- Gaffârî Kazvînî, Kadı Ahmed (1343/1964) *Târîh-i Cihân-ârâ*. Tehran: Kitâbfurûshî-i Hâfiz.
- Hasan Rumlu (1931). *A Chronicle of the Early Şafawîs Being the Aḥsanu't-Tawârîkh*. Ed. C.N. Seddon. Baroda: Oriental Institute.
- Horn, P. (1890). Die Denkwürdigkeiten des Şah Tahmasb I von Persien. *Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gessellschaft* 44: 563–549.
- Kılıç, Remzi (2006). *Kânunî devri Osmanlı-İran Münâsebetleri (1520-1566)*. İstanbul: IQ Kültür Sanat.
- Kirzioğlu, M. Fahrettin (1976). *Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi (1451-1590)*. Ankara: Sevinç.
- Lütfi Paşa (1341/1925). *Tevârih-i Āl-i Osman*. İstanbul: Matba'-i Āmire.
- Mitchell, Colin P (2009). *The practice of politics in Safavid Iran: Power, Religion and Rhetoric*. London: I.B. Tauris.

- Mustafa Âlî (2009). *Kühü'l-Ahbâr: Dördüncü Rûkn, Osmanli Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Nevâ'î, Abdü'l-Hüseyin (1350/1971). *Şah Tahmasb Safevî, mecmû'a-i isnâd ve mekâtabât târîhî*. Tehran: İntişarat-i Bünyad-i Ferhang-i İran.
- Anonim (1840). Relazione Anonima della Guerra di Persia dell'anno 1553 e di Molti Altri Particolari. *Relazioni degli Ambasciatori Veneti al Senato*, 193–269. III, v.1. Firenze: Tipografia e Calcografia all'Insegna di Clio.
- Şahin, K. (2013a). *Empire and Power in the Reign of Süleyman: Narrating the Sixteenth-Century Ottoman World*. Cambridge: Cambridge University.
- Şahin, K. (2013b). Imperialism, bureaucratic consciousness, and the historian's craft: A reading of Celâlzâde Mustafâ's Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik. *Writing History at the Ottoman Court: Editing the Past, Fashioning the Future*, edited by Hakkı Erdem Çıpa and Emine Fetvacı, 39–57. Bloomington: Indiana University.
- Tardy, L. (1971). Rapports d'Antal Verancsics, ambassadeurs du roi de Hongrie à Stamboul sur la Géorgie (1553-1557, 1567-1568). *Bedi Kartlisa. Revue de Kartvélogie* XXVIII: 208–30.
- Verancsics, A. (1857). *Összes Munkái*. Edited by Szalay László. Pest: Eggenberger Ferdinánd.
- Yılmaz, M. Ş. (2006). Koca Nişancı' of Kanuni: Celâlzâde Mustafa Çelebi, bureaucracy and 'Kanun' in the reign of Suleyman the Magnificent (1520–1566) (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara, Bilkent Üniversitesi.